

ILLYÉS GYULA MONDELLO-DÍJA

Beszélgetés Hubay Miklóssal

– 1980-ban Illyés Gyula az Umberto Albini fordításában megjelent *La vela inclinata* című kétnyelvű, magyar–olasz verseskötetért megkapta a Mondello-díjat Palermóban. Mi volt a terve Illyésnek a díjjal kapott négymillió lírával, ami letétbe került a Római Magyar Akadémián, és amihez, az 1983 júniusában kelt megállapodás szerint, csak önmek volt hozzáférése?

– Illyés megkapta a Mondello-díjat, de nem utazott ki, Palermóban pedig nagyon ragaszkodtak volna hozzá, mert mindig személyesen adnak át ilyen díjat. Amikor én Budapesten jártamban voltam a Csejtej utcában Illyéséknél, akkor Illyés azt mondta, hogy lemond a pénzről, valami jó célra szeretné fordítani. Arra gondolt, hogy esetleg magyar diákoknak ösztöndíjként szolgáljon, hogy utazzanak.¹ Akkoriban én nagyon sok olasz nyelvre fordított magyar verseskötettel találkoztam, hiszen a firenzei egyetemen tanítottam, és hajszoltuk azokat a régi kiadványokat, folyóiratokat és köteteket, amelyekbe kitűnő olasz írók, költők és műfordítók magyar verseket fordítottak. Nagyon sok volt, de szét-szórva, szinte beszerezhetetlenül. Tehát például rengeteg Kosztolányi volt szétszórva folyóiratokban. Na most, amikor Illyés azt mondta, hogy a Mondello-díjat ő valamilyen jó célra szeretné szánni, és adjak tanácsot, mi legyen, én azt mondtam, az igazi az volna – kiindulva abból a kínlódásból, hogyan szereztem be különféle rég eltűnt folyóiratokból a magyarról olaszra fordított műveket –, ha egy antológia készülné 20. századi magyar költők olaszra fordított verseiből. Például volt egy folyóirat, ami a régi magyar kultúrpolitika

becsületére szolgál, az *Ungheria d'oggi*, ami tele volt magyarból fordított művekkel. De az *Ungheria d'oggi*, úgy, ahogy van, eltűnt. De nemcsak ott közöltek fordításokat, hanem például a firenzei rádiónak volt *Approdo* című folyóiratában. Umberto Albini például nagyon sok fordítását ott közölte. Sehol nem lehet megtalálni a folyóirat számait. És akkor mondhatnám tovább, majdnem minden nagyvárosnak volt valami folyóirata, és akinek amerre kapcsolata volt, oda elküldte a fordítását. Ezek élnek valamennyi ideig, azután eltűnnek. Viszont ezekben volt a magyar irodalomért a lelkesület kiadó olasz költőknek, fordítóknak számos közlése. Nagyon sokan fordítottak a két háború között Kosztolányit Olaszországban, de megtalálhatatlanok. Azt mondtam Illyésnek, hogy össze kellene szedni ezeket a régi folyóiratokat, kis kiadványokat, magánkiadványokat, amelyekben magyar költők fordításai vannak, és egy nagy antológiát csinálni belőlük, hasonlatost a Gara Lászlónak franciául megjelent *Anthologie de la poésie hongroise* című kötetéhez. És ez megtetszett neki.

– *A díj átvételére, kezelésére Illyés a Római Magyar Akadémia igazgatóját, dr. Merényi Ferencet kérte meg, a további tendőkre pedig a Magyar Írók Szövetségének elnökét, dr. Hubay Miklóst. Mi volt a tervezett antológia koncepciója?*

– Tizenkét 20. századi magyar költő – Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Füst Milán, Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor – verseinek olasz fordításait szerettem volna összegyűjteni. Azt akartam, hogy minden egyes költőhöz Illyés tanulmányköteteiből és naplóiból szerkesszünk bevezetést: Illyés véleménye mi volt Kosztolányiról, Babitsról. Ezeket akartam felhasználni.² Két egyetemen, a szegedin és a firenzein elkezdtük a fordítások összegyűjtését, de hát az antológia terve elhamvadt a kezem alatt. Meg kell mondanom, hogy nem volt segítségem, nem volt aki kigépelje a verseket. Meghaladta képességeimet a feladat. Mert más

volt azt mondani a diákjaimnak, keressék meg ezt és ezt a verset ebben és ebben a folyóiratban, és más volt legépelni. Egyéb elfoglaltságaim is jelentősen leterheltek. Drámákat írtam, tanítottam a firenzei egyetemen, megválasztottak Budapesten közben az Írószövetség elnökének, és hetenként pendliztem Firenze és Budapest között. Firenzét nem akartam feladni, hogy a függetlenségem megmaradjon, és ne legyek itt kiszolgáltatva ennek a rettenetes hetvenes–nyolcvanas évek politikai huzavonájának, ami akkor itt zajlott. Tehát volt ez, az írószövetségi elnökösködésem, ugyanakkor Firenzében a körülöttem felnövekvő hét-nyolcszáz tanítvány, akik mennek aztán egyetemi tanárnak, könyvtárosnak. Gondolom, akkor Illyést is nem egy dolog megviselte, a román ügyek, az erdélyi ügyek. Nagy dolog volt az akkor, amit Illyés csinált.

– *Hogyan került a firenzei egyetemre?*

– Egy művészettörténésznek, a Michelangelo-kutató Tolnay Károlynak köszönhetem, hogy odakerültem. Ő volt a Casa Buonarroti igazgatója a Via Ghibellinán, a Santa Croce mögött. Tolnay Károly olvasta, amiket Ferenczy Béniről és Ferenczy Noémiről írtam. Neki még mielőtt 1919-ben kiment volna nyugatra, testi-lelki jó barátja volt Ferenczy Béni, és szinte menyasszonya Ferenczy Noémi. Ő írta Ferenczy Noémiről az első, és évtizedeken át egyetlen monográfiát, még a fiatal magyarországi Tolnay Károly, és nem Carlo de Tolnay, Charles de Tolnay, ahogy aztán később írta a nevét. Magyarországi barátai megküldték neki, amiket Ferenczy Bénéiről, Noémiről írtam, és ő ismeretlenül engem ajánlott a firenzei katedrára, amikor az egyetem megkérdezte tőle, ha maga magyar, kit tudna ajánlani, hogy lehetőleg ne magyar hivatal küldje ki, és ne is az emigrációból. Sok kommunista professzor volt, s ők nem szavazták meg az emigrációs jelölteket, de ugyanakkor államilag kiküldöttet sem akarnak. Akkor Tolnaynak eszébe jutott, hogy olvasta, amiket Ferenczy Béniről írtam, s kaptam egy táviratot, hogy „Önt katedra várja Firenzében. Jelentkezzék.”

– *Hogyan tanította a magyar irodalmat a firenzei egyetemen?*

– Ha én magyar nyelvet és irodalmat tanítok, akkor van két vagy öt tanítványom. De ha azt mondom, hogy nem kell magyarul megtanulni, és a latin, skandináv, olasz vagy német főszakos mellékesen, a bölcsészeti karokon szokásos szabadsággal felveszi még a magyart is, akkor vizsgálhat nálam anélkül, hogy megtanulja a megtanulhatatlan magyar nyelvtant. Külföldivel még életemben nem találkoztam, aki a tárgy-as-tárgyatlan igéket jól tudja használni, csak Jean-Luc Moreau-val Párizsban. Tehát a diáknak nem kell megtanulnia magyarul, de ha elolvassa *Az ember tragédiáját* olaszul, Jókai-regényeket olaszul, Illyés Gyula egy kis verseskötetét, Albininak a *Dólt vitorla*-fordítását és József Attila-fordításait, Sauro Albisani Szabó Lőrinc-fordításait, akkor jöhet hozzám vizsgázni magyar irodalomból, és aztán majd elmegy könyvtárosnak Catanzaróba, és lesz egy dél-olasz városban egy olyan könyvtáros, aki tudja, ki volt Madách és Illyés. És erre elkezdtek jönni a tanítványok. Valami miatt tetszett nekik ez a lazább, rögtönzött terv, és nem szabványos akadémiai formára vett módszer. Mert az történt, hogy odaálltam a táblához, és elkezdtem írni a verset szavanként magyarul, minden szónak mondtam az értelmét, hátterét, mi minden értelem van még mögötte, és felírtam a verset. Közben előtűk ott volt sokszorosítva az egyszer már lefordított Kosztolányi-vers vagy Weöres Sándor-vers és abból nézték, értették, és két óra alatt egy verssel úgy megismerkedtek, hogy hazamentek egy remekmű meghódításának nagyszerű élményével. És még ráadásul – tudtak, vagy nem tudtak magyarul – boldogan idézték magyarul is, volt, aki bemagolta a verseket. Szerencsére nem érhetett el oda hozzájuk a mostani magyar középiskolai tanrend, amely nem várja el, hogy memoritert tanuljanak, pláne idegen nyelven. Én ezáltal, hogy egyenest remekművekkel találkoztak a diákok, megbolondítottam a firenzei egyetemet. Ehhez a bizonyos *esame liberalizzato*hoz – így hívták azt a vizsgát, ami nem tartozott

az ő szakkörükbe, szorosan vett stúdiumukhoz, hanem külön felvették, és amihez az olvasmányokból kellett felkészülni – tehát írtam egy listát, hogy mely kiadóknál, milyen magyar könyvek jelentek meg, keressék meg a könyvtárban, olvassák el olaszul, és hogyha ilyen módon tudnak ezekből a fordításokból a 19. századi magyar irodalomról, Madáchról egy jó fél órán keresztül a vizsgán helytállni, akkor megkapják az indexükbe a jegyet. Mint ahogy én, emlékszem, itt a Pázmány Péter Egyetemen felvettem például a világnézetek lélektanát. És vizsgáztam a világnézetek lélektanából, benne is van az indexemben, holott nem tartozott hozzám, de megtetszett a kínálatban. Nohát ilyen tálcán kínált lehetőség volt a magyar költészet a firenzei egyetemen. A vizsgáimra hétszázán-nyolcszázán jelentkeztek, mert jöttek a latinokok, a történészek, a művészettörténészek, akik felkészültek abból az ötven magyar kiadványból. Például sok Mikszáth-regényt adtam fel, aztán a két világháború közötti bestseller regényeket, Vaszary, Molnár Ferenc, Zilahy és Körmendi műveit is fordították olaszra.

– *Mit tart professzori munkássága legnagyobb sikerének? Kik voltak a legkedvesebb tanítványai?*

– Egy öreg hölgy nemrég elmesélte, hogy az ő kis unokája, akinek olasz az apja és magyar az anyja, most elemista egy olasz városban, és az irodalomtanárnő két évvel ezelőtt azt mondta az egyik órán, hogy ő egy nagy magyar költőről, József Attiláról szeretne beszélni, aki most lenne százéves. A tanárnő Firenzében nálam vezetődött be József Attila életművébe. Az idős hölgy elmondta, hogy képzeljem el, az ő elemista unokája akkor felállt, és azt mondta, ő tud József Attila-verseket, a *De szeretnék kuglert venni* címűt. Ezt elszavalta ott a kisgyerek magyarul, és nagyon örült neki a tanárnő. Nagyon fontosnak tartom, hogy kijöttek az egyetemről ilyen tanárok, akik aztán egy évfordulón megemlékeznek a magyar költőkről.

Járt például a magyar szemináriumra Antonello la Vergata, aki egy évtizeden át dolgozott egyetlenegy vers,

József Attila *Óda* című versének valóban tökéletes olasz fordításán. Ő jelenleg a filozófia professzora a firenzei egyetemen. Nem tanult meg magyarul, mert nem azt mondtam neki, hogy ahhoz, hogy maga a magyar költészettel foglalkozzék, ahhoz szükséges megtanulnia, hogy a finnugor törzsek nyelvei közül melyiktől származik a magyar.

Másik kedves tanítványom, Sauro Albisani most már Olaszország egyik jeles költője, legalább öt-hat kötete megjelent. Most születésnapomon, április 3-án itt volt különben a Petőfi Múzeumban, ő is eljött. Ő talán az egyik legtehetségesebb, ha nem a legtehetségesebb tanítványom volt, magyarul is megtanult. Illyésnek egy kötetnyi versét ő jelentette meg olaszul *Europa* címmel. A legnehezebb magyar vonatkozású, a magyar történelemhez és társadalomhoz szorosan kötött verseket, tehát például a *Nem volt elég*, az *Árpád*, és az *Egy mondat a zsarnokságról* című verseket a maga költői tehetségével és erejével teljesen érvényes, jelenvaló, olasz versekké tette.

Egy harmadik jeles tanítványom Roberto Ruspanti. Ő nálam annak idején Kassák-verseket kezdett fordítani, és ez akkor nagyon jelentős volt, mert Kassáktól akkor tulajdonképpen még semmi nem volt olaszul. Lefordította például Kassáknak egy rendkívül jelentős versét, az *És átlépték a küszöböt* címűt. Ruspanti igyekezett tető alá hozni az Illyés Mondello-díjából tervezett antológiát. Eredményesen dolgozik, kitűnő dolgokat csinál. Lefordította a *János vitézt* például. És azzal egész nagy sikerre tett szert, és járta az olasz középiskolákat, középiskolákban csinált írótalálkozót. Mindent és pontosan megcsinált, ő vette át tőlem az antológia munkálatait. Minden költőhöz egy két-három oldalas előszót írt bevezetésül.

– *Melyek a legszebb emlékei Illyésről?*

– Amikor megkaptam a firenzei kinevezésemet, éppen Párizsban voltam, és ugyanakkor Párizsban volt Illyés is feleségével, ők valahol költő barátjánál laktak.³ Akkor én Claude Bourdet-éknál laktam, aki akkor a *l'Express*nek a főszerkesz-

tője volt. Amikor mondtam Claude Bourdet-nak, hogy itt van Illyés, akkor meghívta. De mindjárt meghívta melléje a nagy ellenfelet, Fejtő Ferencet is ebédre. Tulajdonképpen szép volt, hogy az évtizedekkel azelőtti két ellenfél ott a nagy francia család lakásán találkozott. Most, Illyés születésének századik évfordulóján a Société Européenne de Culture magyar megbízottjaként Fejtőt meghívtam Budapestre, hogy tartson előadást Illyésről.⁴ Mert akkor ott Párizsban én láttam azt, mennyire megrendült ő, hogy akkor már öregedőben Illyéssel találkozta, és nagyon szép volt, ahogy rakták össze emlékeiket franciául, és hát ölelkeztek össze a végén. Tehát Fejtőt hívtam meg, hogy tartson előadást. Ezen itt volt a velencei vezetés is, Michelle Campagnolo-Bouvier is Budapestre jött, és az Akadémián tartottuk a tudósklubban ezt az ünnepséget Illyés századik születésnapján.⁵ Az Akadémia vezetőségéből is sokan jöttek, mert nagy pillanat, hogy Fejtő fog Illyésről beszélni. Számomra sokkal megrendítőbb, és lélekiemelő volt az, hogy Fejtő elmondja az ellenségeskedés okait, és azt, hogy ezen hogyan lépett aztán ő túl, minthogyha akkor megkértem volna valamelyik irodalomtörténészt, akár Domokos Matyit is – kedves unokaöcsém volt –, tartott volna előadást. Úgyhogy Fejtőnek ez az előadása nagyon szép volt. Többen kérdezték tőlem, hogy hát miért nem egy hozzá közel álló költőt, a Bella Pistát, vagy mást kérek meg erre, de így volt szép.

A másik kiemelkedő élményem az *Ők tudják, mi a szerelem* című darabom bemutatójához kapcsolódik. Én ezt fordítóként csináltam, mert nem volt szabad akkor már évek óta, 1957 tavasza óta a színpadon szerepelnem, de mint fordító szerepelhettem. Kértek tőlem 1959-ben egy egyfelvonásost Tolnay Klárinak. Ádám Ottó rendezte, ő kért meg, hogy keressék a francia irodalomban egy egyfelvonásost, és fordítsam le. Klári elmondta, hogy egyszer szeretne egy erotikától kirobbanó öregasszonyt játszani. Akármit próbáltam találni a francia irodalomban, nem volt jó, mert vagy obszcén volt neki, vagy ilyen, vagy olyan. Akkor elmondtam, minthogyha

egy francia színdarab lett volna, a Berlioz-témát, hogy hatvanéves korában elmegy Berlioz a hetvenéves Esztellához, egykori szerelméhez, és megpróbálja megszöktetni. Na, ezt csinálja meg nekem – mondta Tolnay Klári –, egy hét alatt, és akkor megírtam a darabot. Ezt a színdarabot Sinkovits Imre és Tolnay Klári játszották a Pesti Színházban, amit akkor Bartók Teremnek hívtak, zeneterem volt. Színre került, aztán a főpróbán már persze mindenki tudta, hogy én írtam. Akkor jöttek a tűzoltók, és úgy döntöttek, hogy a Pesti Színház megszűnt. De később aztán tovább élt ez a darab. Illyés Gyula ott volt a bemutatón, nyilván mert Sinkovitsékkal barátságban volt. Másnap reggel – ez volt az egyetlen alkalom hosszú életünkben, mert hát Illyés is akkor már hetven körül járt, inkább túlvolt a hetvenen, én meg startoltam a mostani 90 évemre – megszólalt a telefon, ő telefonált, hogy hát milyen jó ez a darab. Nem győzte dicsérni, és azt mondta, hogy: – Te, az a baj – és teljesen igaza volt –, hogy egyfelvonásost nem játszanak a színházak. Hát mutassuk meg a franciáknak, hogy mit tudunk mi csinálni. Na, fogjunk össze – azt ajánlotta, segít nekem –, csináljunk ebből egy egész estét betöltő előadást. De akkor már megvolt a mű, és úgy éreztem, hogy ez a formája, soha nem írtam meg hosszabban. Egyszer írtam egy előjátékot hozzá, ez meg is jelent az összkiadásban. Tehát ez volt életem legnagyobb ajándéka, Illyésnek az a reggeli telefonja, az *Ők tudják, mi a szerelem* bemutatója után. Ezt a darabot Sinkovits a Nemzetiből és Tolnay a Madáchból hahniként játszották negyven éven át, ha szabad estét tudtak maguknak összehangolni.⁶

– *Előadták ezt a drámáját Olaszországban?*

– Igen, Umberto Albini lefordította Firenzében Lutter Évával, és a nagy olasz kiadó, az Einaudi kiadta.⁷ Tulajdonképpen ezzel nyitott nekem utat Olaszország felé, mert ezt akkor a rádió elkezdte játszani, és azt hiszem, tizenkét-szer ismételték meg ezt a darabot, úgyhogy bevezetődem. Albini fordított Weöres Sándort is, és Illyés Gyulával is jó

barátságba került Magyarországon. Jött minden évben, pedig ő nem volt magyar szakos. Ő jelenleg emeritus professzora a genovai egyetemen a klasszika-filológiának, görög drámákkal foglalkozik. De ide járt többek között azért is, hogy velem a görög drámákról beszéljen, mert a német filozófusok megadtak neki bizonyos szempontokat a görög drámákhoz, de drámaíróval eddig ő nem beszélt a görög drámákról. Valahogy egy drámaíró egy kicsit más szögből is megközelíti ezeket a műveket. Öt-hat kötetet írt görög drámákról, a Garzantinál jelentek meg, és a legnagyobb görögdráma-szakértő, Sirakuzában a görög dráma intézet igazgatója volt. Gyakran eljött hozzám, hogy elmondja, jövőre melyik Euripidészt fogja tárgyalni a szemináriumában egy féléven keresztül. Ugyanakkor már nagyon régen, diákkorában belebolondult ő is a magyar költészetbe. Nem tudott magyarul, de egy görög–latin filológus, aki tud perze angolul, olaszul és franciául, könnyebben nyúl a nyelvekhez. Mi az elején franciául beszélünk, még mielőtt Firenzébe kikerültem, és meg kellett tanulnom olaszul. Úgy dolgozott, hogy reggel hatkor – mert korán kelt, és akkor dolgozott – mindig szólt a telefon, és akkor tudtam, hogy Albini hív Rómából. Kért, hogy magyarázzam meg neki az *Áldozás Attila sírján* című Ady-verset, merthogy az „elázta-tott” vagy más szót nem érti benne. Tehát Albini lefordította nekem a kis egyfelvonásosomat olaszra, meglepetésül, de nem mutatták be, illetve a római színművészeti főiskolán a végzős növendékek vizsgaelőadásban megcsinálták. A hallgatók azt mondták nekem, hogy hát ezt végigcsinálták, de nem írnék-e nekik majd legközelebb, a következő tanévben vizsgadarabot, fiatal szerepekkel, mert hát ebben öreg emberek jelentek meg nagy fehér parókákkal, ráncos arcokkal. Akkor megcsináltam nekik egy évtizedek óta húzódo tartozásomat, amit még Kerényi Károlynak ígértem meg, Szophoklésznek egy vígjátéktöredékét, amiből csak 410 sor maradt fenn. *Ikhneutai* a címe görögül, *Nyomkeresők*

lett a magyar címe.⁸ Minden Szophoklész-kiadásban benne van, mint töredék. Kerényi nem győzte mondani annak idején – akkor én kint Genfben, ő pedig Asconában élt, de amikor lehetett, találkoztunk –: hogyha drámairónak mondd magadat, akkor ezt a Szophoklész-töredéket egyszer egészítsd ki. Ez a darab a zene feltalálásáról szóló szatírdjáték. Nagyon fontos volt számára az *Ikhmeutai*, nagyon sokszor írt a naplójában róla. Akkor megcsináltam ezt a darabot a római színművészeti főiskolások számára. Ennek az olasz fordítását Sauro Albisani csinálta, azt hiszem, meg is jelent a *Sipario* című olasz folyóiratban. Ezt aztán tényleg játszották.

– *Illyés halála után hogyan alakult az antológia terve?*

– Hazajöttem Firenzéből Illyés temetésére. Elkésve értem a Farkasréti temetőbe, mert valami miatt feltartóztattak egyszer életemben a vámosok. Mire kiértem, akkorra már megkezdődött a szertartás. Utána a Rózsadomb kávéházba mentünk többen, és ott felvettem egy római emlékülés tervét. Pár hónappal később, még 1983 nyarán a római Magyar Akadémián meg is csináltunk egy Illyés-emlékülést a Mondello alapítvánnyal és a Velencében székelő Societé Européenne de Culture egyesülettel, amelynek Illyés is tagja volt. A Mondello-díj összege letétbe került a Római Magyar Akadémián, amelyhez az 1983. június 16-án kelt megállapodás szerint nekem volt hozzáférésem.⁹ 1990 nyarán felkértem Ruspantit az antológia munkálatainak átvételére, amikor déltiroli házában nyaralt 3–4 napig. Az Illyés Archívumba került kéziratpéldány 1992 nyarán Udinében készült.¹⁰ A cím és a koncepció egyaránt Ruspantié. A tizenkét költő mellé bekerült még Pilinszky János négy verssel. Célja a 20. századi magyar irodalom kiemelkedő költeményeinek a rendelkezésre álló legjobb olasz fordításban való megismertetése az olasz közönséggel. Az elmúlt húsz évben sem készült hasonló antológia, talán egyszer még ki lehetne adni.

2008. július 22.

A BESZÉLGETŐTÁRS TÜSKÉS ANNA